

CZU: 81'27'373.2

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3984833>

DENUMIRILE PERSOANEI ÎN FUNCȚIE DE VÂRSTĂ ȘI ÎNRUDIRE. IDENTITATE ȘI ALTERITATE ÎN CIRCUMSTANȚE SOCIOLINGVISTICE ACTUALE

Raluca Miruna SOISUN

Universitatea de Stat din Moldova

Cercetările actuale examinează identitatea persoanei „individ al speciei umane, om considerat în totalitatea însușirilor fizice și psihice, ființă omenească, ins”, raportând-o la alteritate. Cuvântul „persoană” este un neutralizator de gen, pentru că persoana este femeie „persoană adultă de sex feminin” sau bărbat „persoană adultă de sex masculin”. În viața reală, un individ are trăsături care îi dovedesc, la un moment dat, identitatea. Pe parcursul existenței sale, unele date rămân constante, iar altele variază sau pot varia. Realitatea extralingvistică are o anumită organizare, căreia îi corespunde, la nivelul limbii, o organizare macrostructurală (grupuri de concepte) și o organizare microstructurală (grupuri semantice de cuvinte), care se pot clarifica prin analiză lexicografică, analiză semică și analiză contextuală. O prezentare a termenilor care definesc persoana are în vedere următorii factori: vârsta, înrudirea (familia), orientarea sexuală, raportarea la comunitate (apartenența etnică, lingvistică, confesională, locală, zodiacală), ocupația (profesia) și angajarea civică. Urmărim structurile denominative în funcție de primii doi factori. Pe baza cercetării vorbirii cotidiene și a discursului mediatic actual, arătăm denumirile persoanei în funcție de vârstă și sex, urmărind copilăria, adolescența, maturitatea, bătrânețea (câmpuri lexicale, sensuri denotative și conotative).

Actualizăm terminologia înrudirii accentuând dimensiunea „gen”. Reexaminăm terminologia rudeniei naturale (de sânge) directe și colaterale, precum și a rudeniei sociale.

Evidențiem procesul de metaforizare a termenilor, care a condus la sensul figurat al acestora. Arătăm, prin exemple în contexte, că acest proces continuă, dovedind resursele de expresivitate ale limbii române și creativitatea vorbitorilor ei.

Cuvinte-cheie: *persoană, sex, gen (gender), bărbat, femeie, vârstă, rudenie, metaforă.*

THE DENOMINATIONS OF A PERSON ACCORDING TO ONE'S AGE AND KINSHIP. IDENTITY AND OTHERNESS DURING THE CURRENT SOCIOLINGUISTIC CIRCUMSTANCES

Current research examines the person's identity “individual of the human species, considered human in the entirety of one's physical and psychological characteristics, human being, man”, in regards to alterity. The word “person” is a gender neutralizer, due to the fact that the person is a woman “feminine gender mature person” or man “masculine gender mature person”. In real life, an individual possesses certain traits that, at certain time, serve as proof for one's identity. During their existence, some data remain persistent, and others fluctuate or might change course. Extralinguistic reality has a certain organization, which, at the level of language, corresponds to a macrostructural organization (groups of concepts) and to a microstructural organization (semantic groups of words), that can be clarified through the means of lexicographic analysis, semic analysis and contextual analysis. A presentation of the terms that are used to define the person takes the following factors into consideration: age, kinship (family), sexual orientation, community rapport (ethnic, linguistic, denominational, local, zodiacal affiliation), occupation (profession) and civic implication.

We analyse the denominative structure according to the first two factors. We shine a light on the denominations of a person according to their age and gender, following their childhood, teenagerhood, maturity, old age (lexical fields, denotative and connotative meanings), based on the research of colloquial speech and current media discourse.

We reexamine the terminology of the direct and collateral natural (blood) kinship, as well as the one of social kinship. The terminology used for the members of the close family is almost in entirety inherited from Latin, suffers no changes of meaning and is constituted in binary gender pairs. For each concept, there is a prototypical lexeme and others that circulate regionally, are archaic, or rare.

We highlight the process of metaphorizing the terms, which led to their figurative meaning. We show, through examples in contexts, that this process is an ongoing one, proving the expressiveness resources of the Romanian language and the inventiveness of its speakers.

Keywords: *person, sex, gender, man, woman, age, kinship, metaphor.*

1. Persoana, neutralizator de gen

Sensul principal al cuvântului *persoană* este „individ al speciei umane, om considerat prin totalitatea însușirilor fizice și psihice, ființă omenească, ins”. Poate fi bărbat „persoană adultă de sex masculin” sau femeie

„persoană adultă de sex feminin”. *Om* este termenul cel mai vechi (lat. *homo*) prin care se lexicalizează conceptul „ființă superioară socială, care se caracterizează prin gândire, inteligență și limbaj articulat [...], prin poziție verticală [...], mâinile libere și apte de a efectua mișcări fine și creierul deosebit de dezvoltat” (DEX). Ca lexem prototipic, *om* include *femeie*, ca polisemantic, substantivul *om* semnifică și „soț”, ca termen generic apare în paremiologie („*Om*ul face, *om*ul trage”, „La *om*ul sărac nici boii nu-i trag”) și constituie baza unor locuțiuni și expresii („de la *om* la *om*”, „a face pe cineva *om*”, „a fi *om*ul cuiva”) sau cuvinte compuse (*om-orchestra*, *om-cheie*, *om-nou*). Polivalența lui *om* a generat sesizarea asimetrice de gen și subordonarea lui *femeie*, lingvistica generalizând termenul *persoană*, ca neutralizator de gen.

Neologismul *persoană* (lat. *persona*, fr. *personne*) a înlocuit termenul vechi *ipochimen* (ngr. *ipohimenon*), azi familiar și ironic. Nu este lipsit de interes sensul etimologic; latinul *persona* de la care provin *personaj* și *personalitate* semnifică „mască”. Sensul primar transmite până azi ideea că persoana are trăsături care rămân ascunse sau camuflate sau că o persoană „joacă” în viață roluri: tată sau mamă, frate sau soră, soț sau soție, profesor sau profesoară, scriitor sau scriitoare etc.

O persoană este un individ unic genetic și psihic, care își asumă o anumită identitate, iar aceasta se constituie numai prin raportare la alteritate. În religie, reprezintă „subiectul care este și își asumă în mod individual substanța comună a lui Dumnezeu. Dumnezeu este unu în trei persoane. Hristos este unu ca persoană” (DEX). Sintagma *persoană fizică* semnifică „om considerat ca subiect cu drepturi și obligații și care participă în această calitate la raporturile juridice civile”. Normele societății moderne au instituit actele de stare civilă ale persoanei. Ea se identifică oficial prin cartea de identitate care menționează numele și prenumele, apartenența locală (locul nașterii, domiciliul), vârsta (anul nașterii), naționalitatea și sexul.

Câmpul lexical al persoanei se intersectează multiplu cu alte câmpuri lexicale, fiindcă în viața reală un individ are simultan trăsături care îi dovedesc, la un moment dat, identitatea. Pe parcursul existenței, unele date ale persoanei rămân constante, iar altele variază sau pot varia: „În anii '70 era sexy *actriță*, acum e *călugăriță*. *Monica Fermo* a devenit *Maica Ecaterina* și trăiește într-o chilie la Ierusalim” [8, p.5] sau „*Bărbatul* perfect s-a făcut *femeie*. *Rodrigo Alves*, poreclit Păpușarul Ken, după ce și-a făcut 51 de operații de înfrumusețare, a devenit recent *Roddy Dol*” [9, p.24].

Termenii pentru denumirea generică a persoanei se află într-o permanentă reînnoire, după cum subliniază Rodica Zafiu: „Mi se pare corect să descriem cuvântul *gorobete* ca termen generic de desemnare a persoanelor, ca sinonim marcat stilistic pentru *om*, *ins*, *individ*, *tip*, *gagiu*, cu o notă depreciativ-ironică variabilă, accentuată sau atenuată în funcție de context” [10, p.6]. Ocazional, apar formele *ins-insă* (neliterară), *individ-individă* „persoană privită ca unitate distinctă față de alte persoane” sau peior. „om necunoscut sau vrednic de dispreț”, *tip-tipă* (apropiate semantic de *individ-individă*) dar și fam. *tipesă* (fr. *typesse*) „persoană de sex feminin cu relații și comportări dubioase”. *Gagiu-gagică* desemnează persoana în argou și în limbajul familiar.

Realitatea extralingvistică are o anumită organizare, căreia îi corespunde, la nivelul limbii, o organizare macrostructurală (grupuri de concepte) și o organizare microstructurală (grupuri semantice de cuvinte), care se pot clarifica prin analiză lexicografică, analiză semică și analiză contextuală. O prezentare a denumirilor persoanei poate avea în vedere următorii factori: vârsta, înrudirea (familia), orientarea sexuală, raportarea la comunitate (apartenența etnică, lingvistică, confesională, locală, zodiacală), ocupația (profesia) și angajarea civică. Urmărim structurile denominative în funcție de primii doi factori. Aplicăm în circumstanțe sociolingvistice actuale considerațiile din capitolele „Sexele și vârsta” și „Gradele de rudenie și stare civilă” din lucrarea exemplară a Mioarei Avram *Limba română între corect și incorect* [1, p.16-25].

2. Denumirile persoanei în funcție de vârstă și sex. Utilizări contextuale

Termenul generic tradițional pentru exprimarea numărului de ani, luni, zile ale unei persoane la un moment al vieții este *vârstă* sau *etate*.

Cuvântul de bază pentru prima categorie de vârstă este *copil*. Denumiște „băiat sau fată din primul an de viață până la adolescență”. Copilul mic este numit în limbajul standard *nou-născut* sau *sugar* (s. m.). În mediul urban se utilizează *bebeluș*, circulând și cu varianta feminină „*bebelușă*” (neatestată în DEX), ce tind să înlocuiască pe *bébe/bebé* sau *bébi*, care desemnează ambele sexe.

Deși definește ființă umană de ambele sexe, cuvântul *copil* posedă forma de feminin *copilă* (derivat cu sufix motional) și are o serie de sinonime (*prunc*, *cocon*, *făt*), care circulă regional. Valorile afective exprimate prin

sinonime au conotații pozitive (*gâgâlice, prichindel, pitic, puști, pici*) sau peiorative (*plod, puradel, danci*). Foarte puține s-au feminizat: *puști > puștoaică, puștan > puștancă*. În expresia „Ești copil?” se activează semul „naivitate” pentru comportamentul infantil al unui adult. Când un adult se adresează afectuos unui copil, apelativul este, frecvent, o metaforă: „Te doare gâtul, *pușorule*” sau „Ce faci, *prințeso?*”. În perioada comunistă a apărut cuvântul *decreșel*, pl. *decreșei* (atestat în DCR), care denumește un copil dorit sau nedorit, născut după 1966, când, prin decret s-a interzis avortul. E considerat jignitor și odios, dar rostit cu o undă de tandrețe. Structura semantică a cuvântului are seme care ar trebui introduse în definiția lexicografică: fragilizat și vulnerabil, privat de unele bucurii ale vârstei, maturizat prea devreme (copilul cu cheia de gât). Acestea se desprind din analiza discursurilor unor intelectuali contemporani din această generație: Adrian Cioroianu [11, p.II] și Florin Iepan [12, p.IV].

Termenii cu sfera cea mai largă și cu cea mai mare frecvență sunt *băiat-fată*, care apar ca hiponime față de hiperonimul *copil*. *Băiat* „copil de sex masculin” se poate utiliza cu nuanțe afective pentru bărbați, sugerându-se admirația: „Nae, bun băiat!”. După 1989, *băiat* a avut o evoluție semantică imprevizibilă. Dintr-un cuvânt neutru, desemnând imaturitatea unei persoane de sex masculin, a început să indice, eufemistic și ironic, pe securistul din comunismul românesc. Folosit la plural, el constituie nucleul sintagmei „băieții cu ochi albaștri”, devenită etichetă colorată pentru a acoperi disprețul. În ultimii ani, realitatea a condus la creația lexicală „băieții deștepți”, care desemnează pe demnitarii acuzați de afaceri ilicite, mai ales din domeniul energiei. Sintagma „băiat de băiat” (fam., arg.) se vrea decodată „individ la superlativ” (DCR), dar este, de regulă, atenuată sau relativizată.

Fată „este copil de sex feminin” sau „femeie tânără, nemăritată”. Cuvântul intră în combinații stabile: *fată mare*, „virgină”, „fecioară”, *fată bătrână* „fată trecută de vârsta măritişului care a rămas necăsătorită”, *fată în casă* „tânără angajată ca menajeră”. Calc după limbile romanice, este actuala structură *fată-mamă* (fr. *filles mères*, it. *ragazza madre*), care desemnează „tânără necăsătorită cu un copil pe care îl crește singură”. Simetric cu „băiat de băiat” în româna contemporană circulă expresia „fată de fată” (fam. arg.), „fată la superlativ”, care sugerează un anume tip de feminitate. O alunecare de sens a suferit în ultimii ani diminutivul *fătucă*. Folosit inițial într-un talk show de gazetarul Ion Cristoiu, repetat și preluat în mai multe dezbateri televizate, a ajuns să desemneze în forma de plural *fătuce*, tinere jurnaliste considerate „ofițeri sub acoperire”. Chiar o variantă lexicală neutră (*fete, fetele*) suferă o degradare semantică, desemnând „tinere cu o moralitate îndoielnică”, dacă comunicării verbale i se adaugă comunicarea nonverbală peiorativă.

Adolescența este etapa cuprinsă între vârsta pubertății și cea adultă, în care are loc maturizarea treptată a funcțiilor fizice și psihice ale individului. Termenul *adolescent* are în limba populară o întinsă serie sinonimică: *copilandru, băiețandru, flăcău, fecior* etc. Corespondentul neologismului generic *adolescentă* este, în limba populară, *fețișcană*. Persoana cu vârsta cuprinsă între 13 și 19 ani (limita de vârstă variind de la o specialitate la alta) poartă în limbajul sportiv numele *junior-junioară*, deosebindu-se de *senior-senioară*. Pentru brevilocvență, dacă este cazul, cuvintele *junior-junioară* se asociază numelui de familie *Hagi-junior, Hagi-senior*. În ultimul timp, cuvântul *senior* s-a generalizat pentru oamenii vârstnici (programe turistice „Senior-voiaj”). O persoană sub 18 ani este socotită *minor* și nu dispune de toate drepturile prevăzute de lege. De aici formulările: „Film nerecomandat *minorilor*”, „Local interzis *minorilor*”.

Substantivele *matur* și *adult* nu sunt sinonime perfecte, dar ambele acoperă categoria de vârstă următoare adolescenței. O persoană ajunsă la o deplină dezvoltare fizică și intelectuală este numită *matur*. Un matur cu judecată și experiență poate fi serios și responsabil. O persoană care și-a încheiat creșterea și a ajuns la stadiul de reproducere este considerată *adult*. Adultul poate fi tânăr, de vârsta a doua sau a treia. Echivalentul în fondul vechi al limbii pentru cuplul *tânăr-tânără* este *june-jună*. Acești termeni sunt încă folosiți în stilul colocvial sau în îmbinări care amintesc tradiția: „Junii Sibiului” (formație folclorică). Substantivul compus *june-prim* semnifică „actor care interpretează rolul de tânăr îndrăgostit”.

Termenul de adresare oficial către o persoană adultă în regimul comunist a fost *tovarăș-tovarășă*, cu sensul actualizat: „persoană considerată în raport cu alta de care este legată prin activitatea dusă în comun și lupta pentru aceeași cauză”. În viața privată, *tovarăș* n-a fost folosit niciodată decât cu sensul „asociat, partaș, partener” (de afaceri, de călătorie, de distracții) sau a fost evitat. În democrația post-totalitară a crescut stima de sine și respectul pentru ceilalți, iar discriminările de vârstă și gen sunt condamnate. Aceasta explică reluarea rapidă a apelativelor *domn-doamnă*, pentru adulți, în mediul urban sau pentru orașeni. Varianta feminină *doamnă*

dispune de diminutivul *domnișoară*, care face distincția de statut matrimonial, tânăra fiind necăsătorită. S-a pierdut omologul masculin *domnișor* înlocuit ulterior de *cavaler*, ambele dispărute după perioada interbelică. În registrul popular al comunicării, celibatarul e denumit *burlac*, *becher* sau *holtei*, iar celibatara – *burlăciță* (vehiculat, dar absent în DEX). Circulă încă *duduie*, sinonim cu *domnișoară* sau *femeie tânără*, dar marcat stilistic ușor negativ.

Dacă în trecut *doamnă* era soția voievodului, astăzi soția președintelui țării este numită *prima-doamnă*. Se extinde sintagma *doamna mea* cu sensul de „soția mea”, ceea ce degajă respect și o anumită detașare solemnă. În comparație cu *doamnă*, *damă* este astăzi învechit, păstrat în locuțiunea adjectivală *de damă* „pentru femei”, în legătură cu piese vestimentare. În sintagmele stabile și eufemistice, permite conotații: *damă-bine* „femeie distinsă”, *damă de companie* „femeie de moravuri ușoare”.

Având în vedere sensibilitățile generate de condiția umană, eufemismul „vârsta a treia” în ultimele decenii este utilizat mai mult decât „bătrânețe”, iar neologismul *senectute* tinde să exprime (în limbajul cultivat) vârsta de peste 70-80 de ani. Perechii lexicale *bătrân-bătrână* din limba standard îi corespunde în registrul popular perechea sinonimică *moș-babă*, care datorită polisemantismului intră și în câmpul numelor de rudenie.

DEX menționează că *moș* este derivat regresiv (*moș* < *moașă* „femeie cu pregătire specială, care asistă sau îngrijește femeile la naștere”, p. ext. „femeie bătrână”, iar *babă* are origine slavă. Ambele cuvinte din această pereche lexicală au familii întinse. Sufixele diminutive sau augmentative generează valori afective: *moșuleț*, *moșulică*, *moșuc*, *moșnegel*, *moșneguț*; *băbucă*, *băbuță* (simpatie); *moșnegoi*, *băboi* (antipatie, depreciere). Petru Lupu, bătrânul din Maglav (Oltenia), despre care se spune că în perioada interbelică a avut convorbiri cu Dumnezeu, a rămas în memoria colectivă ca *Moșicu*. Sinonimele sunt neutre ca expresivitate: *moșneag*, *uncheaș*, *bât* (regional în Transilvania și Maramureș); *mătușă*, *băbătie* sau peiorative: *ghiuț*, *vâj*; *babetă*, *babornită*, *cotoroanță*, *hârcă*, *hoască*. Cuvintele strident peiorative apar în limbajul violent (mai ales al bărbatilor), în limbajul sexist sau în textele literare unde moșul și baba sunt ființe malefice (basmă, legendă). Din motive de expresivitate spontană, în limba populară nu se respectă genul sau apare pleonasmul (*hoască bătrână*, atât pentru persoane de sex feminin, cât și de sex masculin). *Babalâc* și *boșorog* sunt substantive fără formă de feminin, pluralul masculin fiind folosit pentru persoane îmbătrânite înainte de vreme, disprețuite sau ironizate (de ambele sexe). Cuvântul *babalâc* exprima inițial persoană respectată; degradarea semantică s-a produs paralel cu intrarea în fondul pasiv al limbii a altor cuvinte de origine turcă cu aceeași terminație; apropierea dintre *babă* și *babalâc* s-a produs prin etimologie populară, după cum afirmă Stelian Dumistrăcel [2, p.23]. În registrul familiar-argotic se semnalează *babaie* < *babă* + *mamaie*, cuvânt-valiză provenit prin contaminarea a două cuvinte cu sens apropiat, ceea ce produce umor, și *băbăciune* (cu sufixul *-iciune*) care conotează ironie, cum observă Rodica Zafiu [3, p.78,193].

Cuvintele *moș* și *babă* apar și cu intenția de autopersonificare: „Ei, sunt și eu *un moș*” sau „Sunt *o babă* comunistă” (titlul romanului lui Dan Lungu, 2007). Substantivul *moș* la vocativ apare ca termen de adresare în argou, chiar dacă nu face referire la un bărbat în vârstă. Poate fi sesizat în limbajul tinerilor: *moșule*, similar cu *nepoate*, *frate*, *neamule*, *vere*, ca sugestie a prieteniei.

Etapele de viață ale persoanei, marcate fizic și psihic de trecerea timpului, se reflectă în terminologie, care respectă constant genul.

3. Denumirile membrilor familiei. Utilizări metaforice

Familia înseamnă cuplul *bărbat-femeie*, ceea ce reclamă dimensiunea genului, care se extinde ascendent și descendent în arborele genealogic. Terminologia membrilor familiei este moștenită aproape în întregime din limba latină, nu a cunoscut modificări de sens și se constituie în perechi binare, în funcție de sex. Pentru fiecare concept există un lexem prototipic și altele, care circulă regional, sunt arhaice sau rare.

Rezultatele celei mai ample cercetări asupra terminologiei sunt cuprinse în lucrarea *Câmpul lexical al numelor de rudenie în limba română* de Alina-Mihaela Bursuc [4, p.201], care identifică în acest câmp multidimensional conceptele și lexicalizarea lor prin lexeme. Paradigmele se organizează în funcție de rudenia naturală și rudenia socială. Opozițiile semantice indică lexemele, apărute ca rezultat al reunirii semelor.

Rudenia naturală, directă (de sânge) cuprinde conceptele din cuplurile *bunic-bunică*, *tată-mamă* (Eu) *fiu-fică*, *nepot-nepoată*. Pentru fiecare cuplu de gen există un neutralizator masculin: *bunic-bunică* (bunici), *tată-mamă* (părinți), *fiu* sau *fică* (copil), *fiu* și *fică* (copii). Rudenia de sânge colaterală cuprinde: *unchi-mătușă* (unchi), *frate-soră* (frați), *văr-vară* (veri), *nepot-nepoată* (nepoți).

Tabelul 1

Rudenia naturală directă și colaterală –

reprezentare grafică elaborată de Angela Bidu-Vrânceanu și Narcisa Forăscu [5, p.154]

Semne comune de paradigmă „relație” + „de rudenie naturală”			„linie”					
			„directă”			„colaterală”		
			L ₁		L ₂		L ₃	
			S _m	S _f	S _m	S _f	S _m	S _f
„generația”	„ascendentă”	gr ²	bunic	bunică				
		gr ¹	tată	mamă	unchi	matușă		
	zero		(eu)		frate	soră	văr (verișor)	vară (verișoară)
	„descendentă”	gr ¹	fiu	fiică	nepot ²	nepoată ²		
gr ²		nepot ¹	nepoată ¹					

Din tabel se observă omonimia dintre *nepot-nepoată* „persoană în raport cu bunicii” și *nepot-nepoată* „persoană în raport cu unchii și mătușile”.

Fiecare concept se lexicalizează prin lexeme: bunic al unei persoane este un concept lexicalizat prin varianta standard *bunic*, dar și prin *tata-mare*, *bătrân*, *băt*, *moș* (regionalisme); bunică – prin: *bunică*, *bună*, *mama-mare*, *mamaie*, *moașă*, *bătrână*.

Cuvântul *moașă* este pe cale de dispariție din vocabularul înruderii, datorită specializării în domeniul medical (obstetrică). Regional (numai în Vestul Banatului), *babă* este sinonim cu *bunică*.

Tată se lexicalizează prin *tătâne*, *taică*, *babacă*, *babac* (arhaisme) sau prin neologismul *papa*. Varianta de bază este *tată*, utilizarea actuală a variantelor lexicale se produce cu intenții de expresivitate.

Mamă se realizează lexical prin *mamă* în limba standard, dar dispune de variante ca: *mumă*, *maică*, *mamaie*, *neneacă*. *Mumă* apare în textele vechi (*Muma* lui Ștefan cel Mare), balade, legende, basme (*Muma* Pădurii), *maică* s-a specializat pentru limbajul religios (*Maica Domnului* sau „călugăriță”, „monahie”), *mamaie* desemnează și „bunică” sau este termen de adresare către o femeie în vârstă: „*Mamaie*, uită-te la semafor!”. *Neneacă* (mama lui Guliță în comedia lui Vasile Alecsandri) a devenit arhaism.

O persoană în raport cu părinții săi este *copil*. Conceptul se realizează prin lexemele: *copil*, *prunc*, *făt*, *plod*, *odraslă*, *progenitură*, *beizadea*, semul fundamental activat este „filiație”, iar semul „vârstă” rămâne indiferent (dezactivat), câmpurile lexicale intersectându-se. Ultimele trei cuvinte sunt de genul feminin, dar denumesc persoane de ambele sexe și au conotații peiorative: „*odrasla* vie a crimei tuturor” (T.Arghezi, *Testament*), „O, te admir, *progenitură* de origine romană” (M.Eminescu, *Scrisoarea III*). *Beizadea* cu sensul din DEX „fiu de domn, principe” a fost repus în circulație după ce a suferit o degradare semantică; denumește astăzi un copil al unui demnitar, care prin comportament își compromite familia.

Conceptele *fiu* și *fiică* sunt redete lexical prin *fiu*, *făt*, *copil*, *băiat*, *prunc* sau *fiică*, *fie*, *fată*, *pruncă*, *copilă*. *Nepot* și *nepoată* sunt fiul sau fiica unei persoane în raport cu bunicii, iar *strănepot-strănepoată* – persoană de sex masculin sau feminin în raport cu străbunicii. Lexicalizarea se face prin lexemul prototipic.

Rudenia de sânge colaterală se realizează prin conceptele: *frate-soră*, *văr (verișor)-vară (verișoară)*, *unchi-mătușă*, *nepot-nepoată*, fiind lexemele în circulație.

Frate din limba standard are o formă veche *frățâne*, folosită colocvial în limba actuală, pentru amuzament. *Soră* a adăugat sensului moștenit din latină, relativ târziu, sensul „soră de caritate, infirmieră”, tot mai puțin folosit în prezent. *Frate* și *soră* pot fi „buni” sau „vitregi”, „bune” sau „vitrege”. Dacă sunt gemeni de același sex, acordul se face la masculin (gemeni) sau la feminin (gemene). Dacă au sex diferit, egalizarea se face la masculin (gemeni). Fratele cel mai mic sau sora cea mai mică dintr-o familie se numesc *mezîn-mezină* sau *prâslea* pentru ambele sexe. *Unchi*, fratele unuia dintre părinți sau soțul mătușii și *mătușă*, soția unuia dintre frați, sunt concepte care se lexicalizează prin lexeme prototipice. În Moldova, circulă cuvântul *moș* (*moș* Vasile, fratele tatei; *mătușă* Mărioara, ca la Ion Creangă), mai ales în vorbirea rurală. Formele prescurtate *mătu* și *tușă* se întâlnesc în vorbirea urbană, ca și neologismul *tanti*. Cuvintele *lele* și *tață*, atestate ca termeni ai înruderii în lucrarea Mihăelei-Alina Bursuc [4, p.106], înregistrează astăzi o lărgire de sens în limba comună sau o degradare de sens: „Mă duc la *tața* Vasilica să cumpăr ouă. Înainte de a ajunge aici, cuvântul «*tață*» era pentru mine

mai degrabă un epitet, evident peiorativ. Aici (un sat din Câmpia Dunării – *n.n.*) este un apelativ pentru femeile măritate”, după cum observă Ana Blandiana [6, p.35].

Rudenia socială (prin alianță) face referință la cuplul conjugal, conceptele de bază fiind *soț* și *soție*. Alte denumiri: *ginere-noră*, *cumnat-cumnată*, *socru-soacră*, *cuscrucuscră*.

Tabelul 2

Rudenia socială (prin alianță) –
reprezentare grafică elaborată de Angela Bidu-Vrânceanu și Narcisa Forăscu [5, p.155]

Semne comune de paradigmă „relație” + „de rudenie socială”			„linie”								
			„directă”				„indirectă” (colaterală)				
			L ₁		L ₂		L ₃		L ₄		
			S _m	S _f	S _m	S _f	S _m	S _f	S _m	S _f	
„generație”	„acendentă”			socru	soacră			cuscrucuscră	cuscră		
		„înaintea căsătoriei”	logodnic	logodnică							
	„zero”	„periodizare”	„în momentul căsătoriei”	mire	mireasă						
			„în timpul căsătoriei”	soț	soție	ginere	noră	cumnat	cumnată		
			„după căsătorie”	văduv divorțat	văduvă divorțată						

Din reprezentarea grafică se pot sesiza denumirile cuplului înaintea căsătoriei (*logodnic-logodnică*), în momentul căsătoriei (*mire-mireasă*), în timpul căsătoriei (*soț-soție*), după căsătorie (*văduv-văduvă* sau *divorțat-divorțată*).

Soț se lexicalizează prin cuvintele *soț*, *bărbat*, *om*, *jupân*. *Soț* este cuvântul din limba standard, *bărbat* include în conținutul semantic nu doar semul „soțul unei femei”, ci și „activ, voinic, curajos, întreprinzător, puternic”, ceea ce se vede în „Fii *bărbat!*” sau în îmbinările stabile, care păstrează semul „viril”: „bărbat verde” sau „bărbat de stat” (voievod, rege, demnitar de rang înalt). *Soție* se lexicalizează prin: *soție*, *femeie*, *nevestă*, *muiere*, *gospodină*, *jupâneasă*. Corespondentul principal al cuvântului *soție* este *nevestă* în limba populară, ca și *muiere*, dar acesta din urmă are, zonal, un sens peiorativ „femeie rea”. *Gospodină*, *jupâneasă*, ca și *creștină*, nu mai apar astăzi ca termeni de înrudire. Regional, ca sinonim pentru *soție* se întâlnesc *hazaică* (în Dobrogea) și *gazdă*, percepute ca vocabule care înglobează sensul de „stăpână a casei”. *Consoartă* exprimă în registrul familiar al limbii ideea de soție, iar *matroană* „soția unui general roman” a devenit, prin generalizare, „femeie căsătorită care impune respect”: „Unde e *matroana?*” sau, prin degradare de sens, „femeie în vârstă și grasă”. Cuvântul *jumătate* provine prin metaforă și neutralizează la singular opoziția de sex, putând avea sensul „soț” sau „soție”.

Numele membrilor familiei sunt constituite din heteronime (*tată-mamă*, *unchi-mătușă*, *ginere-noră*) sau provin prin derivare motională (*soț-soție*, *văr-vară*, *socru-soacră*, *cumnat-cumnată*, *cuscrucuscră*). Pentru fiecare pereche de gen există un termen generalizator, masculin. Perechea conceptuală *frate-soră* se lexicalizează printr-un singur termen în română, la fel ca în franceză, italiană, spaniolă și în unele limbi slave. Folosite în mediul familial, *socru-soacră* devin, uneori, *tată-socru* sau *mamă-soacră*. Afecțiunea copiilor față de părinți distribuită echilibrat a condus la construcții lexicale simetrice: *mămică-tătic*, *mămucă-tătucă*, *mamaie-tataie*, *maică-taică*, *maman-papa* (jargon), *mami-tati* (abrevieri contemporane). Un copil are tată și mamă, primul cuvânt conține semele bărbatului, iar celălalt ale femeii; semnul distinctiv al mamei este „capacitatea de a da naștere”. Cuvintele care denumesc genitorii au intrat în locuțiuni și expresii ușor de înțeles datorită acestor indici semantici: „Vai de *mama* lui!”, „De *mama* focului”, „O *mamă* de bătaie”, „De când *mama* m-a făcut?”, „Bucătică ruptă, *tată-său*”, „Se leapădă și de *tată-său*”, „*Tatăl* hoților”.

Fiecare dintre termenii care denumesc familia apropiată au fost metaforizați de timpuriu. Metaforele rezultate, cunoscute tuturor vorbitorilor, sunt considerate „tocite”, dar procesul de metaforizare continuă, comunicând factorii genezei, înrudirea, apartenența, dependența, protectoratul sau tutela și compatibilitățile.

În credința creștină, cuvintele *tată* și *mamă* ocupă un loc primordial, fiind legate de actul genezei. *Dumnezeu-Tatăl* este creatorul lumii, iar *Maica Domnului* este maica lui Iisus Hristos. „Tatăl Nostru” este numele celei mai cunoscute rugăciuni creștine și are transpunerii în toate limbile. Simbolul arhetipal *mamă* exprimă concomitent instinctul de ocrotire și nevoia de protecție, asociate pântecului matern, matrice a vieții. Reprezintă pe Sfânta Fecioară, biserica, universitatea (Alma Mater), cuibul natal, țara „mama patrie”. Ivan Evseev afirmă: „Folclorul și mitologia românească sunt puternic marcate de cultul mamei (*muma-pădurii, muma-ploii, muma-florilor, muma lui Dumnezeu* etc.), pentru că în concepția țărănească nu e nimic pe lume care să nu aibă o mamă sau o maică, sinonime cu obârșie sau origine” [7, p.98].

Toate compusele pe baza cuvântului *mamă* induc sensul de spațiu original, protector: *cabina-mamă, compania-mamă, firma-mamă, nava-mamă, planta-mamă*. La aceste formațiuni lexicale moderne se adaugă, în româna actuală, *mamă-purtătoare* (după fr. *mère porteuse*), *mamă-gazdă, mamă-surogat*.

Tatăl este simbolul arhetipal al figurilor de autoritate și putere. Fiind cap al familiei, așteaptă supunere filială (Ilie Moromete), ca monarh își exercită autoritatea asupra supușilor, țarul era numit metaforic „*tătucul* popoarelor”, președinții republicilor din a doua jumătate a sec. XX și-au asumat imaginea paternă. „*Tată* al patriei”, „*tată* al națiunii” este conducătorul care are autoritate de lider și asigură protecția, bărbatul ferm, energic, care hotărăște pentru cetățeni. În timpul regimului totalitar, când s-a impus cultul personalității, „marele bărbat” a fost pentru români Nicolae Ceaușescu, „iar mama națiunii” soția sa. Imaginea paternă s-a devalorizat, în ultimii ani, în favoarea liderului politic care simte pulsul vremii și se adaptează. Modelul patern este cel al masculului care favorizează calitățile virile, impune înțelepciunea, ordinea, disciplina. În lumea politică actuală, aceste calități de multe ori sunt mimate, ceea ce explică ironia: „PSD nu mai e condus de *un tătuc*” (Marcel Ciolacu, președintele interimar PSD, DG 24, 27 noiembrie, 2019).

Modelul matern apără afectivitatea și instinctualitatea. Feminismul acuză societatea contemporană de paternalism, fiindcă practică sexismul, „șovinismul masculin”. Puținele femei, ajunse în politica de vârf, își uită identitatea feminină. O aluzie ironică la figura protectoare (desuetă) a președinților PSD se face prin două cuvinte „la modă”: „Care reformă? Că a plecat *Daddy* și a venit *Mommy*”, replică dată de Tia Șerbănescu reporterului Claudiu Târziu, care afirmase: „Congresul extraordinar al PSD (...) a fost pus de altfel, de către Dăncilă sub semnul reformei” [13, p.3].

Arhaismul *tătâne* este reactivat ironic, pentru a sugera o legătură spirituală foarte puternică și o continuitate politică apropiată de cea filială: „Năstase e *tătânele* lui Dragnea” (C.T. Popescu, emisiunea tv „Jocuri de putere”, Realitatea TV, 30 mai 2019).

Frate și *soră* trec, în multe situații, de la sensul propriu la sensul figurat. În limbajul familiar, ambele cuvinte se folosesc pentru adresarea către o persoană neînrudită, în semn de intimitate. În viața călugărească, în mănăstirile de femei, una se poate adresa alteia cu apelativul *soră*, iar în mănăstirile de bărbați, în aceeași situație, se folosește *frate*. Fiindcă izvorăsc din același masiv muntos, Mureșul și Oltul sunt în legendă *frați*, semul activat fiind „înrudirea”. Fiindcă aparțin aceleiași etnii, moldovenii din Basarabia sunt numiți „*frații* de peste Prut”: „Bun venit acasă, Basarabie frumoasă/Bun venit acasă, Bucovina luminoasă/Bun venit acasă, Transilvanie aleasă/Bun venit acasă/Ca să stăm cu *frați* la masă” (cântec pe muzică de Eugen Doga, interpretat de Pavel Surugiu-Fuego, 19 aprilie 2020, TVR 2). Limbile romanice sunt *surori*, fiindcă au aceeași mamă, limba latină.

Uneori, abstracțiunile devin expresive prin alăturarea în baza unei similitudini. Titlul unui articol ocazionat de haosul acțiunilor de combatere a coronavirusului, semnat de Cătălin Ștefănescu, apare prin transfer metaforic: „Trei *surori*: Panica. Isteria. Ignoranța” [14, p.10].

Sensul primar al terminologiei familiei este, de multe ori, extins prin metaforizare, depășind înrudirea biologică.

Referințe:

1. AVRAM, M. Sexele și vârsta. Gradele de rudenie și stare civilă. În: *Limba română între corect și incorect*. Chișinău: Cartier, 2001. ISBN 9975-79-091-7
2. DUMISTRĂCEL, S. *Expresii românești*. Iași: Institutul European, 1997. ISBN: 793-586-061-9
3. ZAFIU, R. *101 cuvinte argotice*. București: Humanitas, 2010. ISBN: 978-973-50-2811-4
4. BURSUC, A-M. *Câmpul lexical al numelor de rudenie în limba română*. Iași: Casa Editorială Demiurg, 2016. ISBN 978-973-152-298-2
5. BIDU-VRÂNCEANU, A., FORĂSCU, N. Câmpul numelor de rudenie. În: *Limba română contemporană. Lexicul*. București: Humanitas Educațional, 2005. ISBN 973-689-056-2

6. BLANDIANA, A. Țărănci bătrâne. În: *Fals tratat de manipulare*. București: Humanitas, 2019. ISBN 978-973-50-6387-0
7. EVSEEV, I. *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*. Timișoara: Amacod, 1994. ISBN 973-96667-2-8
8. Click! nr. 3656, 18 ianuarie 2019, p.5, www.click.ro
9. Click! nr. 3985, 14 februarie 2020, p.24, www.click.ro
10. ZAFIU, R. Cuvinte nepotrivite, Gorobete. În: *Dilema veche*, anul XVII, nr.835, 20-26 februarie 2020, p.6. ISSN 1584-1669
11. CIOROIANU, A. Marile și micile revoluții din destinul decrețelor. În: *Dilema veche*, anul XVI, nr.799, 24-30 ianuarie 2019, p.II. ISSN 1584-1669
12. IEPAN, F. Portretul decretelului la maturitate. În: *Dilema veche*, anul XVI, nr.799, 24-30 ianuarie 2019, p.IV. ISSN 1584-1669
13. TÂRZIU, C. Interviu cu Tia Șerbănescu. În: *Formula ASS*, anul XIX, nr. 1394, iulie 2019, p.3. ISSN 1583-9907
14. ȘTEFĂNESCU, C. Trei surori: Panica. Isteria. Ignoranța. În: *Dilema Veche*, anul XVII, nr.836, 27 februarie-4 martie 2020, p.10. ISSN 1584-1669

Date despre autor:

Raluca Miruna SOISUN, doctorandă, Școala doctorală *Studii Lingvistice și Literare*, Universitatea de Stat din Moldova.

E-mail: prof.mirunasoisun@yahoo.com

ORCID: 0000-0003-2474-3012

Prezentat la 24.04.2020